

Catalunya en l'estructura militar de la Monarquia Hispànica (1556-1640). Tres aspectes: les fortificacions, els soldats i els allotjaments

JOAN CARRIÓ ARUMÍ*

L'objectiu general que em vaig plantejar a l'hora d'emprendre la tesi doctoral va ser l'anàlisi d'algunes qüestions relacionades amb les estructures militars de Catalunya a l'edat moderna, les quals considerava que havien estat tradicionalment resoltes per la historiografia amb el recurs a alguns llocs comuns. El meu desig era poder-les revisar si aconseguia trobar noves dades.

Pel que fa als llocs comuns, en primer lloc hi havia la creença sobre l'escassa o gairebé nul·la participació dels catalans a l'exèrcit de la Monarquia Hispànica en els segles XVI i XVII, a causa sobretot del seu desinterès per fer-ho. En segon lloc volia veure fins a quin punt era cert el finançament de moltes de les despeses militars de la corona a Catalunya amb recursos provinents d'altres regnes, especialment de Castella.

Ambdues qüestions van proporcionar-me les hipòtesis inicials. La primera de les quals va ser que Catalunya havia contribuït a la seva pròpia defensa, tant amb soldats com amb recursos financers. En aquest sentit vaig comprovar fins on les dades m'ho van permetre en quin grau

* Tesi doctoral dirigida pel professor Jaume Dantí Riu i llegida a la Facultat d'Història de la Universitat de Barcelona el dia 3 de juny de 2008, davant un tribunal compost pels professors Enrique Giménez, Pere Molas Ribalta, Lluís Roura Aulinas, Eva Serra Puig i Xavier Torres Sans.

ho havia fet, i vaig identificar tanmateix els recursos propis que hi havia esmerçat, així com també vaig descriure com i a quins aspectes concrets els havia aplicat.

La segona hipòtesi consistí en la participació dels catalans als exèrcits de la Monarquia Hispànica, però en aquest cas més enllà de les fronteres del Principat i els comtats, amb l'ànim de quantificar-la fins on fos possible.

Una tercera hipòtesi era que els recursos econòmics que la corona va obtenir a Catalunya per fer front a despeses militars pròpies abans de la Guerra dels Segadors hauria estat superior als que s'havien enviat de Castella.

El desenvolupament d'aquestes hipòtesis inicials em va portar a centrar-me en tres aspectes que vaig considerar bàsics per revisar el paper de Catalunya en l'estructura militar de la Monarquia Hispànica. Aquests aspectes, que queden recollits en el mateix títol de la tesi doctoral, van ser les fortificacions, els soldats i els allotjaments.

Per aconseguir els objectius assenyalats la recerca va començar amb la recollida i consulta de la bibliografia que anava localitzant sobre el tema general de la història militar de Catalunya a l'edat moderna (específicament en els segles XVI i XVII). Va ser així que em vaig poder adonar de com i fins on la historiografia havia tractat els temes que eren l'objecte de l'estudi que em proposava realitzar. He de dir, tanmateix, que em vaig fixar especialment en les aportacions que, des d'enfocaments metodològics i temàtics diversos, s'havien fet en els darrers vint anys. Una de les primeres va ser un article de Jordi Vidal Pla titulat «Les formes tradicionals de l'organització armada a la Catalunya dels s. XVI i XVII», publicat l'any 1986 a la revista *Manuscripts*. Es tractava d'un article que més enllà del tractament del tema en qüestió tenia el mèrit destacable de centrar-se en la història militar, precisament en una època en què aquesta disciplina patia un fort desprestigi en uns cercles historiogràfics aleshores més decantats cap a la història social.

Malgrat tot van fer falta uns quants anys perquè aquesta línia d'investigació fos continuada per Antoni Simón i Antonio Espino amb la comunicació que van presentar al Tercer Congrés d'Història Moderna de Catalunya l'any 1993 sota el títol de «Les institucions i formes d'orga-

nització militar catalanes abans de la Guerra dels Segadors», en la qual aquests investigadors van presentar amb cert detall algunes de les formes de mobilització dels catalans a l'edat moderna. L'any següent va ser Àngel Casals qui va presentar al XVè Congrés d'Història de la Corona d'Aragó una comunicació que amb el títol d'«Estructura defensiva de Catalunya a la primera meitat del segle XVI: els comtats de Rosselló i Cerdanya» es va centrar en la qüestió de les fortificacions. Amb aquesta comunicació Casals feia per primera vegada una aproximació detallada al conjunt de les fortificacions que integraven el sistema defensiu de la frontera dels comtats de Rosselló i Cerdanya a la primera meitat del segle XVI. Més endavant vindrien les monografies de Pablo de la Fuente sobre les fortificacions reials del golf de Roses a l'època moderna (1998), així com sobre la ciutadella i el Castell Major de Perpinyà (1999). Finalment l'any 1998 es va publicar la tesi doctoral de Lluís Cortada i Colomer, titulada *Estructures territorials, urbanisme i arquitectura poliorcètics a la Catalunya preindustrial*, la qual feia un repàs exhaustiu a les fortificacions a Catalunya des de l'antiguitat fins a l'edat moderna, així com a la recepció i la influència en la realització d'aquelles edificacions militars de les teories poliorcètiques que es van succeir al llarg d'aquelles etapes històriques.

Al final de la dècada de 1990 es va publicar la monografia de Vicenç Estanyol titulada *El pactisme en guerra (L'organització militar catalana als inicis de la guerra de separació, 1640-42)* sobre l'organització militar impulsada per la Diputació del General al començament de la Guerra dels Segadors. Referida també al mateix conflicte bèl·lic però centrada en l'àmbit local de Sabadell, l'any 2003 va aparèixer la monografia de Josep Abad, *La vila de Sabadell durant la Guerra patriòtica o dels Segadors (1598-1659)*, una obra que posava de manifest la gran potencialitat dels arxius locals catalans com a font per a la història de la guerra. I encara sobre aquest mateix tema va aparèixer al final de l'any 2006 la completa monografia de Xavier Torres titulada així mateix, *La Guerra dels Segadors*, en la qual els aspectes bèl·lics del conflicte són contextualitzats encertadament en el marc polític pactista de relacions entre la terra i la monarquia.

Ara bé, si hi ha un tema que per la seva rellevància en la història dels segles XVI i XVII —sobretot pel que fa al segon— havia reclamat tradicionalment l'atenció dels historiadors, aquest era el dels allotjaments de tropes. Malgrat això la seva anàlisi historiogràfica amb una metodologia moderna no va ser iniciada fins l'any 1990 per Jaume Dantí amb la seva monografia *Aixecaments populars als Països Catalans (1687-1693)*, sobre les revoltes populars a la Catalunya del final del segle XVII, una obra en la qual entre altres aspectes es posava una atenció particular en l'anàlisi dels allotjaments de tropes com a causa principal d'aquelles revoltes. Dels allotjaments a la segona meitat del segle XVII també se'n va ocupar Antonio Espino a l'article publicat l'any 1990 titulat «Ejército y sociedad en la Cataluña del Antiguo Régimen: el problema de los alojamientos, 1653-1689». El mateix autor va fer una primera aproximació a la participació dels catalans en els exèrcits de la Monarquia Hispànica en el mateix període abans esmentat amb un altre article i tenia per títol «Oficiales catalanes en el Ejército de los Austrias, 1635-1700» (1998). De fet, Antonio Espino va continuar dins aquesta línia historiogràfica i l'any 1999 va publicar la monografia *Guerra y gobierno en Cataluña (1688-1697)*, per la qual cosa crec que bé pot ser considerat l'investigador més prolífic en aquest camp específic de la història militar de Catalunya, almenys per als decennis de la segona meitat del segle XVII.

L'àmbit de les institucions militars a Catalunya també ha estat objecte d'estudi per part de la historiografia. Ho va ser específicament per a Jesús Lalinde amb la seva monografia *La institución virreinal en Cataluña (1471-1716)*, que abastava des de la seva creació fins a la seva desaparició amb els decrets de Nova Planta, una obra en la qual, des de la perspectiva de la història del dret, es feia al mateix temps l'exposició de la figura de l'*alter ego* del lloctinent general, és a dir, la del capità general, ja que no es pot ignorar que la persona del virrei coincidí fins a la Nova Planta Borbònica amb la màxima autoritat militar de la corona a Catalunya. També es va referir a les institucions militars modernes Víctor Ferro dins la síntesi general publicada l'any 1987 amb el títol *El dret públic català. Les institucions a Catalunya fins al decret de Nova Planta*,

per bé que ho va fer sobretot referint-se a les fonts legals i jurídiques que regulaven aquelles institucions.

Finalment em vaig trobar que mentre estava elaborant la present tesi doctoral va aparèixer el volum tercer de la *Història militar de Catalunya*, escrita per Francesc Xavier Hernández (2003), una obra de síntesi que cronològicament abastava tota l'edat moderna. De manera semblant el 1905 Pella i Forgas ja havia fet un primigeni treball de síntesi sobre la mateixa temàtica en el capítol titulat «Organització militar de l'antiga Catalunya per mar i per terra», dins la seva obra *Llibertats i Antich Govern de Catalunya*.

A banda de les aportacions més específiques fins ara esmentades, la història del fet bèl·lic a la Catalunya del segle XVI i XVII ha estat tractada en obres d'un abast i d'una temàtica central diferents. En aquest sentit normalment ha estat present com a complement de la història política tradicional en totes les obres generals sobre la història de Catalunya, de les més antigues fins a les més recents. Entre aquestes es troben les obres enciclopèdiques que inclouen específicament un o alguns capítols temàtics dedicats a les qüestions militars, com per exemple el volum quart de la *Història de Catalunya* dirigida per Pierre Vilar que va escriure Núria Sales amb el títol d'«Els segles de la decadència (XVI-XVIII)», una obra en la qual l'autora va tractar, amb molt deteniment i força detall, entre altres qüestions els conflictes bèl·lics, les formes de mobilització de la població i els allotjaments. De forma similar ho va fer al final de la dècada de 1990 Agustí Alcoberro amb el capítol que va redactar per a l'obra enciclopèdica *Història, Política i Societat dels Països Catalans* i que significativament va titular «Els catalans i les guerres del rei».

Fins i tot a nivell d'història local és possible trobar aquest tipus d'aportacions sobre temes militars en obres de temàtica més àmplia. És el cas de la ciutat de Barcelona, sobre la qual Agustí Duran i Sanpere va escriure l'any 1974 una síntesi de la seva història, en la qual va incloure un capítol dedicat en concret a la defensa de la ciutat.

Per altra banda i sens dubte, la història de la guerra al llarg dels segles XVI i XVII a Catalunya sempre ha estat tractada per la historiografia que s'ha dedicat a la història política, social, econòmica i també cultu-

ral, ni que sigui tangencialment, des del punt de vista de les seves implicacions en altres àmbits. Així, hi ha obres avui en dia ja clàssiques com *La revolta catalana (1963)* de John H. Elliott o la de mossèn Josep Sanabre, *La acció de França en Catalunya en la pugna per la hegemonia de Europa, 1640-1659 (1956)*, sobre la guerra hispanofrancesa des de la revolta dels Segadors fins al tractat dels Pirineus.

El mateix tractament indirecte del fet bèl·lic també ha estat present en obres més recents que han tingut com a objecte d'estudi la monarquia o l'imperi hispànics dels segles XVI i XVII, entre les quals cal citar la síntesi d'Ernest Belenguer, *El Imperio hispánico, 1479-1665 (1995)*. De forma similar també ho va fer l'any 1994 Joan Ll. Palos a *Catalunya a l'Imperi dels Àustria. La pràctica de govern (segles XVI-XVII)*, una monografia en la qual, malgrat centrar-se en els aspectes polítics, també hi eren esmentats els militars en més d'una ocasió.

Ja al començament de la present dècada cal destacar la publicació d'un conjunt de monografies que, sobretot des del punt de vista polític, han aprofundit en el segle XVI català. En primer lloc cal destacar l'estudi d'Àngel Casals, *L'emperador i els catalans. Catalunya a l'Imperi de Carles V (1516-1543)*, centrada en l'esmentat regnat i en la qual a partir d'una àmplia recerca documental són abundoses les dades —moltes de les quals noves— que aquest autor presenta sobre temes militars així com les interessants valoracions que en fa. Per al mateix període de la segona meitat del segle XVI, hi ha les aportacions de Jordi Buyreu, *Institucions i conflictes a la Catalunya moderna. Entre el greuge i la pragmàtica (1542-1564) (2005)*, i la de Miquel Pérez Latre amb *Entre el rei i la terra. El poder polític a Catalunya al segle XVI (2003)*, obres ambdues en les quals, malgrat no ser el tema principal la història militar, s'hi tracten de forma bastant específica aspectes que hi estan relacionats, com ara les forces militars en el territori i el seu allotjament. Tanmateix, per al regnat de Felip II, continua essent imprescindible la consulta de dues obres de Joan Reglà, la primera de les quals és la monografia *Felip II i Catalunya (1956)*, i la segona, *Els virreis de Catalunya (1961)*, obres en les quals aquest mestre d'historiadors va fer nombroses referències a la història militar de Catalunya a la segona meitat del segle XVI.

Dins de l'àmbit social cal destacar els estudis de Pere Molas Ribalta sobre la noblesa catalana a l'edat moderna, especialment *Catalunya i la casa d'Àustria* (1993) i el més recent, *La noblesa catalana a l'edat moderna* (2004), en els quals són abundoses les dades relatives a les implicacions militars de la noblesa catalana en aquella època. Dins la mateixa temàtica social destaquen els treballs de Xavier Torres i Sans sobre els bandolers, entre els quals cal destacar les monografies *Els bandolers (s. XVI-XVII)* (1991) i *Nyerros i cadells: bàndols i bandolerisme a la Catalunya moderna, 1590-1640* (1993), un fenomen que va tenir, a més, implicacions de caire militar.

Finalment també vaig consultar les obres que s'han escrit sobre la història de la guerra i sobre qualsevol aspecte relacionat en general amb el fet bèl·lic en el context de l'Europa de l'edat moderna. Dins aquest ampli conjunt vull destacar, sobretot pel seu rigor metodològic, la monografia de I. A. Thompson, *Guerra y decadencia. Gobierno y administración en la España de los Austrias, 1560-1620* (1981) sobre l'organització militar de la Monarquia Hispànica i el seu funcionament en els esdeveniments bèl·lics en els quals aquella es va veure implicada. Es tracta d'una obra que encara avui en dia ha de constituir, al meu entendre, el punt de partida per a qualsevol estudi d'història militar hispànica a l'edat moderna.

La consulta de tota aquesta bibliografia em va mostrar que els únics treballs que s'havien centrat específicament en l'estructura militar catalana a l'edat moderna eren els de Vicens Estanyol sobre l'organització militar catalana durant la Guerra dels Segadors, i els d'Antonio Espino per a la segona meitat del segle XVII bàsicament. Per tant, des de l'inici de l'edat moderna i fins a la Guerra dels Segadors mancava un estudi específic similar. No obstant això es pot afirmar que sí que es podien trobar referències i dades bastant completes per al regnat de Carles I en l'obra més amunt esmentada d'Àngel Casals. Passava gairebé el mateix, per bé que més fragmentàriament, amb el regnat de Felip II, que era analitzat per les obres de Jordi Buyreu i Miquel Pérez també abans indicades. No hi havia tanta sort amb els regnats de Felip III i Felip IV, per als quals, amb l'excepció de *La revolta catalana* d'Elliott, de *La ac-*

ción de Francia en Cataluña de mossèn Josep Sanabre, o de *La Guerra dels Segadors* de Xavier Torres, no hi havia més monografies d'història de Catalunya amb referències a les qüestions bèl·liques. I, encara pel que fa a les obres que tenen com a marc general el de la Monarquia Hispànica, cal assenyalar que només ocasionalment es fa al·lusió a Catalunya, com per exemple en l'obra de I. A. Thompson abans també citada. Va ser per això que davant d'aquest estat bibliogràfic de la qüestió em vaig plantejar fer una aportació que reduís, per al període que va de l'inici del regnat de Felip II fins a la Guerra dels Segadors, aquesta mancança historiogràfica en història militar de Catalunya.

Pel que fa a la consulta de fonts documentals d'arxiu, en primer lloc vaig dur a terme la recerca a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, on em vaig centrar en el fons del Consell d'Aragó. Hi vaig trobar centenars de consultes sobre temàtica bèl·lica de la Catalunya moderna en concret, les quals constitueixen un seixanta per cent de la base documental de la tesi. Un fet que, per altra banda, penso que pot fer canviar la imatge que tradicionalment s'ha tingut de l'Arxiu de la Corona d'Aragó com a arxiu poc adequat i pobre en documentació relativa a afers militars a l'edat moderna.

A l'Arxiu General de Simancas hi vaig poder realitzar una recerca bastant exhaustiva amb la documentació de la *Contaduría del Sueldo (2a Sèrie)*, a la secció de *Guerra Antigua* i dins la secció de la *Contaduría Mayor de Hacienda*. També hi vaig poder consultar altres sèries com ara les corresponents als fons del Consell d'Estat, en concret de la secció de la Secretaria d'Estat corresponents a la *Corona d'Aragó (1433-1597)* i a *Espanya (1598-1678)*, que és la continuació de la primera, a més dels llibres generals o registres de la Secretaria de Terra del Consell de Guerra relatiu a la Corona d'Aragó, que comprenen des del final de l'any 1588 fins al 1645. Una altra font documental consultada, en aquest cas impresa, van ser els *Dietaris de la Generalitat*, en concret els volums II-III-IV i V que comprenen de l'any 1556 al 1640.

Sobre la metodologia utilitzada he de dir d'entrada que va ser influïda pel concepte de «nova història militar», desenvolupat inicialment als Estats Units cap al final de la dècada de 1980, que va arribar a Euro-

pa al llarg de la dècada següent, i que es va deixar sentir especialment en la historiografia anglosaxona. Aquesta «nova» història militar volia superar la tradicional, que s'havia centrat exclusivament en els aspectes militars i bèl·lics de les guerres i els exèrcits. Aquesta temàtica s'encarava, a més, des de la noció d'història *total*, és a dir, abastant els més diversos àmbits, que anirien des de l'organització política, social i econòmica, fins a l'àmbit cultural, i àdhuc els aspectes científicotècnics de la guerra. El precursor a Catalunya d'aquest nou enfocament metodològic va ser Antonio Espino López amb l'obra *Guerra y gobierno en Cataluña (1688-1697)*, per bé que també es pot apreciar la seva influència en la monografia de Vicenç Estanyol Bardera, *El pactisme en guerra*, publicades totes dues l'any 1999.

Per això, des del plantejament metodològic indicat, s'aprofundeix en la relació de la guerra i el fenomen militar amb la política. En primer lloc en el context de les Corts catalanes que van tenir lloc abans de la Guerra dels Segadors, en les quals es constata que, en totes, ja fos en les peticions de la corona, en els greuges presentats pels braços, o bé en les negociacions que s'hi van desenvolupar i en la legislació que s'hi va produir, els afers militars hi van ser sempre tractats. Així, per exemple, es presta una especial atenció a les corts de Montsó del 1585, per ser les que van donar solució als greuges que, des d'almenys vint anys enrere, s'havien anat acumulant pels abusos dels oficials reials encarregats del cobrament de les contribucions per a les fortificacions. Sens dubte un altre tema recurrent en els processos de corts són els allotjaments, ja sigui a través dels greuges que van generar com per les normes legals que ocasionalment s'hi van aprovar per regular-los.

Una altra qüestió estretament relacionada amb les estructures militars i la guerra són els oficis i les institucions que més o menys directament hi van tenir a veure. Pel que fa als primers van constituir per a mi objecte d'atenció el virrei-capità general, però també els lloctinents del capità general en el territori (en especial el de la frontera dels comtats de Rosselló i Cerdanya), i amb menor o major detall la resta d'oficials de guerra, que anirien des dels capitans d'unitats militars fins als oficials encarregats de l'administració militar (veedors, comptadors, guies i aposentadors, etc).

Pel que fa a l'aparell politicoadministratiu polisinodal de la monarquia, vaig dedicar una especial atenció a les competències militars a Catalunya del Consell de Guerra, així com a la implicació, en el mateix àmbit, del Consell d'Aragó. Paral·lelament també vaig tenir en compte les atribucions militars de la Diputació del General i les universitats catalanes, perquè, com es pot comprovar, unes i altres van prendre decisions, van destinar recursos, i fins i tot van mobilitzar unitats militars.

Un altre àmbit d'aprofundiment va ser la relació de la societat estamental de l'època amb el fet bèl·lic, ja que la formació i la composició dels exèrcits de l'edat moderna estaven indistriablement relacionades amb la particular estructura d'aquella societat. Tanmateix es presta més atenció a l'estament nobiliari que no pas al popular, bàsicament perquè les fonts i la bibliografia consultades van permetre una major aproximació al primer que no pas al segon. No obstant això, l'estudi de la participació de l'estament popular necessitaria que algú hi dediqués l'atenció que es mereix. És així que es pot veure que un bon nombre de nobles catalans, tant si eren simples cavallers com noblesa titulada, van participar abans de la Guerra dels Segadors en els exèrcits de la monarquia, tant a Catalunya com també a fora. En aquest sentit no es pot oblidar que un nombre important d'aquests nobles precisament van arribar a obtenir el privilegi militar en premi pels seus serveis d'armes, la qual cosa confirma que aquesta mena de serveis, per ells mateixos o bé al costat d'altres, van ser determinants en el procés d'ennobliment. Paral·lelament es comprova que fins i tot individus de l'estament popular van aconseguir el títol de ciutadans o burgesos honrats, el qual no deixa de ser un signe evident del seu ascens social, en el sentit que Pere Molas va considerar aquesta distinció, que des del començament del segle XVI va tendir a convertir-se a Catalunya en el primer graó dins l'estament militar, per sota no obstant del de cavaller.

Una tercera dimensió metodològica té a veure amb la relació entre la guerra i l'economia, concretament pel que fa a la despesa de recursos hisendístics i financers en el manteniment de l'aparell militar. Una despesa que a la Catalunya dels segles XVI i XVII es va fer en tres àmbits concrets, que són els que justament corresponen als aspectes estudiats en

aquesta tesi. En primer lloc en els recursos que la corona va necessitar per a la construcció, el manteniment i les reformes en fortificacions. En segon lloc en els que també la corona necessitava per a la paga de les guarnicions militars i els exèrcits a Catalunya, als quals cal afegir els que per la mateixa finalitat van esmerçar les universitats catalanes, la Diputació del General, i els membres dels estaments nobiliari i eclesiàstic que en determinades circumstàncies i ocasions van fer lleves voluntàries. En tercer lloc hi ha la despesa en el manteniment de totes aquestes tropes, una càrrega que, tot i correspondre en principi a la corona o a les institucions i als estaments catalans, és sabut que en realitat va acabar en forma de molestos i costosos allotjaments sobre l'esquena dels membres de l'estament popular, és a dir, els no exempts en aquesta qüestió.

Els aspectes científicotècnics de la guerra, referits especialment a les novetats que apareixen a l'inici de l'edat moderna, també són tractats dins el marc de referència general de la «Revolució Militar», un concepte que va ser enunciat per primera vegada l'any 1955 pel professor Michel Roberts a la Queen's University de Belfast (Ulster), i desenvolupat posteriorment amb les aportacions d'altres autors com Geoffrey Parker (*La revolució militar. Les innovacions militars i l'apogeu d'Occident*, 1988) i David Eltis (*La revolució militar en el segle XVI a Europa*, 1995), entre d'altres. Sobre aquest concepte crec que val a dir que, tot i les revisions que se n'han fet al llarg del temps —fins i tot el rebuig que ha generat en ocasions—, no deixa de ser útil, perquè si més no proporciona un model explicatiu en el qual s'interrelacionen de forma coherent els canvis poliorcètics des del final del segle xv a l'Europa occidental amb els canvis tecnològics i d'ús en les armes per als exèrcits, més o menys a partir de la mateixa època.

Malgrat la voluntat d'estudi global del fenomen, els aspectes culturals derivats de la guerra i els exèrcits no són analitzats. Es va tractar d'una omissió deliberada perquè, tot i que no manquen les fonts per poder-ho fer en qualsevol cas, pot constituir per a qui ho desitgi l'objecte d'una altra tesi doctoral.

Pel que fa a les principals conclusions, i començant en primer lloc per les fortificacions, són que malgrat alguna excepció Catalunya va

assumir en la seva major part el cost de la construcció i el manteniment de les seves fortificacions des del començament del segle XVI fins a la Guerra dels Segadors, ja fos amb una o altra de les modalitats de contribució que es van posar en pràctica. Entre les excepcions, la més notable és la construcció de la fortalesa nova de Salses (1497-1503), que es va fer amb diners procedents de la hisenda castellana, per bé que el manteniment i la reparació d'aquesta infraestructura sí que es va fer amb recursos catalans. Una altra constatació important en aquest capítol és que davant la necessitat d'aconseguir els ingents recursos necessaris per a la construcció de les fortificacions d'acord amb els nous pressupostos poliorcètics de la Revolució Militar, el patrimoni reial a Catalunya va resultar del tot insuficient —igual com ho era per a altres qüestions—, per la qual cosa la corona es va veure obligada a cercar mètodes de finançament alternatius. És així que, si fins al 1542 Carles I va destinar a més dels ingressos ordinaris del patrimoni reial algunes sumes dels donatius de les corts, a partir d'aquella data les incrementades necessitats de recursos per les fortificacions, degudes sobretot a la continuada amenaça francesa sobre els comtats de Rosselló i Cerdanya, van fer que es veiés forçat a posar en pràctica les contribucions mitjançant pragmàtiques reials. Aquest mitjà en el regnat de Felip II va aportar uns recursos irregulars que, malgrat tot, van servir per tirar endavant les obres en fortificacions sense arribar a ser, però, mai suficients. Paral·lelament, les pragmàtiques que establien contribucions havien de donar lloc des d'un primer moment a abusos en el seu cobrament per part dels oficials reials, uns abusos que van ser denunciats en forma de greuges i denúncia de contrafacció de constitucions a les corts de 1563-1564, i sobretot a les de 1585. En aquestes darreres i precisament per superar aquests problemes els braços van acordar amb el rei una consignació específica per a les fortificacions a Catalunya, que va ser de 100.000 lliures sobre el muntant total d'un donatiu de mig milió de lliures. No obstant això, cal dir que, tot i que la consignació del 1585 va ser eficient per solucionar els conflictes derivats dels abusos en el cobrament de les contribucions, no ho va ser gens a l'hora de proveir recursos, ja que les irregularitats en el primer lliurament —fet el 1587— van paraitzar fins al

1598 la disposició dels diners previstos amb la consignació. D'aleshores ençà el sistema de finançament establert a les corts del 1585 va funcionar amb més o menys regularitat fins a l'exhauriment de les darreres lliures de la consignació en el regnat de Felip IV (vers 1637). No per casualitat va ser en aquest regnat quan es van produir les desavinences més grans entre la corona i la Diputació del General pel que fa al lliurament per part de la segona dels diners de la consignació que li demanava la primera. Cal tenir en compte que ja des del regnat de Felip II la Diputació havia pres el control dels diners de la consignació amb el vistiplau del rei, cosa prou lògica si es té en compte que aquests eren part del servei que recaptava per a ell. Ara bé això significava que la corona depenia de la Diputació a l'hora del lliurament efectiu dels diners als oficials reials encarregats de les fortificacions, i és aquí on es van generar en no poques ocasions conflictes davant les dilacions —si no la negativa— dels diputats en el lliurament dels diners. Uns conflictes poc coneguts que cal tenir en compte que es van sumar a altres de més coneguts, com va passar per exemple a les corts inacabades del 1632, quan al que es va suscitar per la cobertura dels consellers en presència de les persones reials, s'hi va acabar vinculant la demanda de Felip IV de recursos de la consignació del 1585 per a la reedificació del derruït baluard reial de la muralla de Barcelona (el que hi havia a l'altura de les Drassanes Reials), una qüestió en la qual el rei es jugava no solament el prestigi enfront de la ciutat de Barcelona, sinó també la possibilitat de mantenir si calia una posició de força militar efectiva envers la ciutat en una època en què les Drassanes Reials acollien l'única guarnició reial.

Cal remarcar, a més, que en el regnat de Felip IV l'únic que quedava a la corona per intentar obtenir recursos per a les fortificacions va ser novament l'establiment de contribucions per pragmàtica, atès que la no-conclusió de les corts de 1626-32 havia fet impossible des de la via pactista cap acord amb els braços per a l'establiment d'alguna mena de consignació que continués la del 1585 quan aquesta s'acabés. Al mateix temps era l'únic recurs que li restava després del fracàs de les negociacions amb les universitats per a l'obtenció d'aportacions voluntàries, una situació a la qual s'havia arribat per la manca d'acord en el famós afer

dels quintos, així com en el menys conegut dels privilegis municipals per al cobrament d'imposicions. Finalment Felip IV va ordenar la publicació d'una pragmàtica extraordinària per a les fortificacions, la qual, de la mateixa manera que les que va establir aleshores per al sosteniment de l'exèrcit, clarament suposava un augment de la pressió fiscal sobre unes hisendes locals ja sobrecarregades des de feia molts anys per altres motius, especialment pels perllongats allotjaments de l'exèrcit.

En el tema dels soldats proposo un nou model de classificació per a les tropes presents a Catalunya abans de la Guerra dels Segadors, en el benentès que la casuística en aquesta qüestió ha estat fins ara excessivament diversa i ha donat lloc generalment a un grau de confusió excessivament elevat. El model que desenvolupo mira de donar una imatge global del conjunt d'efectius militars en servei, prenent com a criteri bàsic de classificació la temporalitat del servei d'armes, així com la seva extensió geogràfica, i no pas l'agent que pagava la soldada d'una o altra unitat militar, com era habitual fins ara. Des d'aquest punt de vista plantejo un model descriptiu que classifica les unitats militars de l'exèrcit presents a Catalunya en els segles de l'edat moderna en unitats en servei *ordinari*, que serien les de les guarnicions dels presidis o fortaleses, i entre les quals també hi hauria efectius autòctons, i unitats militars *extraordinàries*, que serien les que la corona aplegava amb diferents mitjans, no tan sols a Catalunya, sinó també a qualsevol dels seus regnes per pròpia iniciativa, en un moment donat d'emergència bèl·lica.

Es tracta d'un model que també vol explicar l'especificitat de l'organització militar de Catalunya dins el marc general de la Monarquia Hispànica, posant de manifest les vinculacions amb aquella, però al mateix temps aprofundint en les seves particularitats. Entre aquestes, i pel que fa a les tropes ordinàries, que coincidirien amb les que cobraven llur sou de la corona, cal destacar que hi va haver unitats específicament catalanes. Així, per exemple, les unitats de *cavalls lleugers* de Perpinyà. També n'hi va haver entre els efectius de la infanteria. Així, al començament del regnat de Felip II, existien les companyies d'*arcabussers catalans*, aplegades en els territoris respectius de la *recollida* de Perpinyà i Puigcerdà. Més tard també les companyies de *capitans extraordinaris*,

que van ser creades per iniciativa del virrei don Hernando de Toledo, ja que la seva lleva i el seu comandament només eren encarregats a nobles amb feus a la frontera que tenien capacitat d'aplegar-les entre els seus propis vassalls i el seu seguici. D'aquesta tipologia va ser possible documentar els casos de Rocafort d'Orís i de don Francesc d'Ardena.

Malgrat ser destinades a territoris de la frontera, les companyies dels capitans extraordinaris no van tenir en un principi una missió defensiva davant els exèrcits enemics, sinó que es van destinar bàsicament, si més no al llarg de la dècada de 1580, a la persecució dels bandolers, que hi transitaven d'una banda a l'altra, i que hi operaven. A partir de mitjan dècada de 1590, en canvi, les companyies d'aquesta mena que es van formar sí que van tenir missions de defensa ordinària de la frontera, sobretot perquè a partir del 1596 i fins al 1598 va tenir lloc un seguit d'anys d'enfrontament armat obert entre la Monarquia Hispànica i la francesa. Del 1599 fins al 1632 els lloctinents generals van continuar nomenant capitans extraordinaris, els quals cal pensar que atesa la manca d'enfrontaments bèl·lics oberts amb França es van limitar una altra vegada a tasques de repressió i persecució dels bandolers.

Malgrat que documentalment desapareix l'any 1632 la menció als capitans extraordinaris, al cap de pocs anys, en concret l'any 1639, el virrei comte de Santa Coloma va impulsar en el context de la guerra amb França, i davant la necessitat de fer lleves autòctones, l'establiment a Catalunya de dotze districtes de lleva, els quals no pas per casualitat eren el mateix nombre que havien estat assignats als capitans extraordinaris al final del segle anterior. Tot plegat mostraria la pervivència, des del 1575 i fins poc abans de la Guerra dels Segadors, de la mobilització en dotze districtes de lleva d'unitats formades per soldats catalans, que van ser posades sota el comandament de capitans extraordinaris, la gran majoria dels quals també van ser catalans, i algunes de les quals, a més, van estar en servei actiu ordinari al llarg del període esmentat.

Entre les tropes ordinàries es presta una especial atenció a les dels presidis o forteses catalanes. En aquestes va ser habitual que els alcaïds no catalans fossin preferits per la corona a l'hora de proveir les

principals places fortes, ja que amb ells la corona volia aconseguir una més gran seguretat en el control de les principals guarnicions de la frontera dels comtats. Així va passar per exemple al Castell Major de Perpinyà, on l'alcaid ja no deixarà de ser castellà des de la tercera dècada del segle XVI. Al mateix temps la corona va posar una cura especial a evitar que els soldats de les guarnicions fossin catalans, sobretot per la desconfiança en aquests soldats naturals, especialment a partir de les guerres de religió a França i de la consegüent amenaça protestant sobre la frontera catalana, en una manifestació més del «viratge» que Joan Reglà va assenyalar per al regnat de Felip II en els anys posteriors al 1568. Malgrat tot, a la pràctica, la corona no va poder evitar que una proporció gens menyspreable dels soldats que servien en els presidis i les fortaleses de la frontera amb França fossin catalans. Va ser així sobretot per raons d'ordre pràctic davant les dificultats per evitar les desercions dels soldats que venien de fora de Catalunya a les unitats que servien a la frontera, la qual cosa obligava els comandaments militars a omplir les baixes amb catalans, sovint fins i tot amb homes de la mateixa zona propera al presidi, una avinentesa que en teoria també es procurava evitar si no es volia que els soldats abandonessin com era habitual arreu de l'Europa moderna d'aleshores les seves tasques militars davant l'habitual falta de paga per tornar a les seves ocupacions anteriors.

Més que una conclusió, una altra constatació que vaig poder fer amb les dades fornides per la documentació consultada va ser que a Catalunya és possible resseguir l'evolució del model d'administració militar descrit per I. A. Thompson per al conjunt de la Monarquia Hispànica a la seva obra *Guerra y decadencia. Gobierno y administración en la España de los Austrias, 1560-1620*, referit bàsicament als distints sistemes de mobilització i mètodes de lleva. Pel que fa a aquests darrers vaig creure necessària la revisió de la tesi del suposat encarcament de l'organització militar catalana de l'edat moderna en les formes medievals. És així que, pel contrari, crec que en aquest àmbit Catalunya va ser també al mateix temps *moderna*, de forma per altra banda bastant similar a com va passar en els altres estats de la Monarquia Hispànica, això sí, potser si es vol amb un protagonisme més gran de les formes

medievals en el cas català. Així entre els trets medievals, com ja va dir Víctor Ferro en la seva monografia sobre el Dret Públic Català fins al decret de Nova Planta, a la Catalunya dels segles XVI i XVII s'hi trobaven institucions de dret públic que des de l'edat mitjana establien determinades formes de mobilització obligatòria. Aquestes institucions eren bàsicament l'usatge *Princeps Namque* i el sometent general, als quals caldria afegir encara els *dreus de recollida* de determinades poblacions i el deure d'assistència militar dels feudataris del rei. Al mateix temps trobem, però, al costat d'aquelles institucions d'orígens medievals, una forma pròpia de l'edat moderna, com va ser la lleva ordinària (la recluta d'unitats per capitans amb patent) a iniciativa de la corona, que era una nova forma de mobilització voluntària introduïda per la mateixa corona a Catalunya a partir de la segona meitat del segle XVI. És així que a Catalunya, almenys des del 1569, es van reclutar companyies amb destinació a l'exèrcit de Flandes, i des del 1587 va ser normal que se'n reclutessin diverses amb destinació a aquell territori i a Itàlia. A partir de la segona data aquestes lleves es van fer d'acord amb el sistema de l'administració militar directa, per bé que en una de les seves variants, aquella en la qual els nobles havien estat incorporats al sistema administratiu de lleva en funcions de capitans reclutadors per compte de la corona. Per altra banda cal destacar que això va passar, com va assenyalar I. A. Thompson, en un moment en què s'estaven fent els preparatius de l'empresa d'Anglaterra i quan Felip II no trobava a Castella el suficient nombre de soldats per al contingent que necessitava, a causa sobretot de l'esgotament del potencial humà que s'havia anat produint en aquell regne des de l'inici del conflicte als Països Baixos l'any 1566. D'acord amb aquestes premisses les lleves a Catalunya en el regnat de Felip II van ser continuades i abundants fins al 1598. En el de Felip III sembla haver-hi una menor freqüència i nombre de lleves, segurament per la reducció en despeses militars portada a terme en temps del duc de Lerma. Tanmateix, en el regnat de Felip IV, la manca de recursos financers de la corona va ser decisiva perquè les lleves ordinàries pròpies de l'administració militar directa fossin l'excepció en una època de predomini de les lleves nobiliàries i de les universitats locals, juntament

amb la reparició dels *asientos*, tot plegat en un clar basculament cap al sistema d'administració militar indirecta, al qual es va retornar en bona part.

Des d'una perspectiva cronològica àmplia, les dades que vaig poder recollir demostraven que les lleves voluntàries, en general, van ser les que al llarg dels segles de l'edat moderna van aportar major nombre de tropes extraordinàries per a la corona a Catalunya. En primer lloc les de les universitats, que van ser aplegades per fer front a les invasions franceses en tres ocasions durant el període esmentat, en concret, la primera els anys 1597-1598, la segona abans i després del setge fracassat de Leucata l'any 1637, i la tercera i darrera abans de la Guerra dels Segadors amb motiu de la campanya per recuperar Salses de setembre del 1639 al gener del 1640.

Des d'un punt de vista quantitatiu es pot comprovar que el nombre de soldats catalans que es van aplegar en algunes de les ocasions en què la corona va concentrar contingents extraordinaris de tropes a Catalunya va ser, a partir del 1570, superior al nombre de soldats fets venir de fora en aquells mateixos moments. Així es pot veure a la taula següent:

Contingents extraordinaris de tropes a Catalunya (1542-1640)

	Tropes autòctones	%	Tropes foranes	%	Totals
1542*	1.400-2.400	14-20	8.600	80-96	10.000-12.000
1570**	20.000	100	—	0	20.000
1597-1598***	20.000	98	400	2	20.400
1637-1640****	12.000-17.000	54,5-62,9	10.000	45,5-57,1	22.000-27.000

* Dades de J. Buyreu i A. Casals.

** Dades de J. Reglà.

*** Dades de N. F. de la Peña.

**** Dades pròpies extretes de documents del Consell d'Aragó.

Aquesta superioritat numèrica dels contingents catalans a l'exèrcit de la Monarquia Hispànica a Catalunya a partir de la mobilització del 1570 demostra que, des de la segona meitat del segle XVI i fins a la Guerra dels Segadors, Catalunya va assumir sempre com a mínim més de la meitat de l'esforç en la mobilització de contingents extraordinaris de tropes per a la seva pròpia defensa, i això malgrat la suposable inexactitud de les dades de Narcís Feliu de la Penya pel que fa a la mobilització de 1597-1598.

La participació dels catalans a les empreses exteriors de la corona va ser des del principi un dels temes que més interès em van despertar. De fet és possible comprovar-la en tots els conflictes bèl·lics, des del regnat de Ferran II fins a la Guerra dels Segadors. En tot cas sempre es va produir de forma voluntària, ja que la constitució *Princeps Namque* impedia que ho haguessin de fer obligatòriament més enllà de les pròpies fronteres. Així, a Catalunya, es van fer lleves per ajudar Felip II a dominar la revolta morisca de Granada (1569-1571), els comanadors santjoanistes en van fer en els seus extensos dominis catalans amb motiu dels setges turcs de Malta (1560-1562 i 1564), nombrosos cavallers catalans van participar a títol individual en les empreses militars de don Joan d'Àustria (Lepant, conquesta de Tunis de 1573, etc.). Alguns cavallers catalans fins i tot van fer lleva de soldats per a la defensa de territoris de l'antiga Corona d'Aragó atacats pels turcs, com per exemple el cas de don Onofre d'Alentorn, senyor de Seró, el qual l'any 1558 va aplegar per encàrrec del virrei marquès de Tarifa una companyia per a l'auxili de Ciutadella a l'illa de Menorca.

En general, a partir de mitjan segle XVI, és detectable la presència de soldats catalans en els terços hispànics que la corona va tenir als estats italians. Ara bé, sens dubte Flandes va ser l'altra gran destinació exterior dels catalans que servien el rei en els exèrcits. En els seus *Annals de Catalunya*, Narcís Feliu de la Penya afirmava que des de principis de la dècada de 1560 hi havia uns 4.000 catalans, entre soldats i oficials, servint als Països Baixos. A més, cal tenir en compte que molts d'aquests efectius quan tornaven a Catalunya continuaven servint la corona en algun ofici no necessàriament militar. És així que normalment els que no pertanyien

a l'estament militar solien demanar algun ofici relacionat amb el manteniment de l'ordre públic com el d'algutzir ordinari o extraordinari. Per la seva part els nobles solien demanar oficis de més consideració, com el de veguer i fins i tot el de governador del Principat o dels Comtats, mentre que entre els oficis de naturalesa pròpiament militar optaven a ser alcaids d'algun dels presidis de Catalunya o bé a alguna de les places d'oficial de les seves guarnicions. Fins i tot mentre les galeres de Catalunya van estar en activitat les places d'oficials d'aquesta petita flota van ser una ocupació molt buscada per aquests excombatents, sobretot pels plusos econòmics que en servir-hi podien afegir als seus sous ordinaris.

Pel que fa a aquesta qüestió, es molt interessant comprovar el que ja fa anys va indicar Joan Reglà a *Felip II i Catalunya* (1956), sobre l'abundància de testimonis documentals del servei dels catalans membres de l'estament militar a Flandes entre les peticions de mercès a la corona elevades al rei a través del Consell d'Aragó. Aquestes van ser fetes tant per cavallers que havien començat a servir a costa pròpia, com a soldats aventurers a les companyies d'infanteria, fins a cavallers que havien aplegat la seva pròpia companyia a Catalunya i amb ella havien anat a servir a Flandes.

Un dels aspectes que vaig atendre va ser el de la remissió de bandolers, no tant en qualitat de mitjà de manifestació de la gràcia reial, sinó com a mitjà extraordinari de lleva. En aquest punt vaig acarar-me a un altre lloc comú, en concret a l'afirmació de I. A. Thompson que aquest mitjà va ser, abans de la dècada de 1580, l'utilitzat per aplegar la majoria de companyies que es van reclutar a Catalunya. Malgrat tot vaig poder comprovar que, si bé les remissions van ser nombroses, mai no van arribar a ser més que una part, significativa si es vol, del total d'unitats militars aplegades per la corona a Catalunya en el període esmentat. Tot el contrari que en els anys 1636-1637, quan en plena guerra entre la Monarquia Hispànica i França la impossibilitat d'obtenir soldats pels mitjans ordinaris van convertir les remissions de bandolers en el principal mitjà de lleva.

El tercer aspecte de la tesi es va centrar en els allotjaments de tropes a Catalunya. En aquest cas es tractava de posar de manifest que els re-

cursos que els catalans van aplicar a aquesta càrrega van suposar una formidable contribució a les despeses militars de la Monarquia Hispànica, sobretot en el sentit que ja va ser subratllat per Eva Serra, que el va considerar com un gens menyspreable mitjà encobert de fiscalitat de la corona a Catalunya, al qual encara caldria sumar segons aquesta autora altres expedients fiscals igualment encoberts, com ara la tala de llenya per a la fabrica reial de galeres, els carretatges de la mateixa llenya fins a les Drassanes de Barcelona, i, naturalment, els bagatges o transports de pertrets militars i de soldats pel territori.

Tanmateix també vaig tractar els allotjaments des d'altres punts de vista. Per exemple el temporal, en establir-ne la cronologia des del final del segle xv (Rosselló, 1496) fins a l'inici de la Guerra dels Segadors. I també el polític. En aquest sentit no es pot oblidar que Catalunya era un territori de la Monarquia Hispànica amb un marc legal específic pel que feia a aquesta qüestió, el qual establia alhora un règim general per a tot Catalunya i, a partir de mitjan segle xvi, fins i tot un règim singular per a la vila de Perpinyà en atenció a la seva condició de plaça forta fronterera. Com és prou sabut el règim general establia per part dels provincials catalans l'obligació de donar als soldats habitació en el seu domicili particular (en el cas que no poguessin ser allotjats en edificis dependents de la corona o hostals de la població), a més dels següents proveïments bàsics: llit, vinagre, oli, sal, foc i llum. El mateix règim general establia l'obligació per part dels soldats de pagar per la resta de vitualles i provisions que necessitessin, a uns preus que també es preveia que no podien ser apujats abusivament i intencionadament per part dels provincials (constitució dels nous *vectigals*). Pel que fa a Perpinyà aquesta població va veure confirmat un règim específic d'allotjaments per Carles I en virtut d'una sentència del 1553 emesa per la Reial Audiència de Catalunya, que va ser favorable a les seves pretensions en aquest afer. Aquest règim particular en concret establia que els habitants de la Vila únicament estaven obligats a procurar l'habitació a la gent de guerra que no cabés dins les dependències dels quarters del Castell Major.

Ara bé, malgrat un règim legal tan ben definit, aquestes normes catalanes sobre els allotjaments van ser respectades en comptades oca-

sions pels comandaments militars que la corona posava al front de les unitats de l'exèrcit, fet que donà lloc a repetides violacions de les constitucions catalanes que, en esdevenir continuades des de l'inici de la dècada de 1630, van motivar la protesta dels estaments catalans davant el lloctinent general, i fins i tot davant el mateix rei en les moltes ambaixades que li van ser trameses per la Diputació del General, el Consell de Cent barceloní i moltes altres universitats, inclosos alguns membres dels estaments nobiliari i eclesiàstic. Aquesta protesta que en principi va ser extrajudicial, en no obtenir resposta, sovint va arribar a la Reial Audiència, en tant que màxim òrgan judicial que a Catalunya mateix havia de reconèixer la contrafacció de les constitucions i, si s'esqueia, dictar sentència per restablir o reparar els danys comesos pels oficials reials.

En qualsevol cas cal posar de relleu que la corona no sempre va violar les constitucions catalanes pel que fa als allotjaments. Així es comprova per exemple amb l'actitud de Carles I, que, en comparació amb la de Felip IV al cap de gairebé un segle, va ser radicalment diferent. Perquè efectivament a les corts de Montsó de l'any 1542 l'emperador va regular l'allotjament de les tropes que tenia acantonades el Rosselló després de la guerra que havia esclatat aquell any contra França, una actuació que va fer d'acord amb les constitucions catalanes, deixant clar que les tropes allotjades només tindrien dret a llit i foc, i que els aliments que necessitessin els serien facilitats a canvi del seu pagament. Quina diferència tan gran amb les disposicions de Felip IV, que més enllà de no respectar les constitucions catalanes, va arribar fins a l'extrem de pretendre la introducció a Catalunya dels allotjaments a la *manera llombarda*, que implicava el total manteniment a gratuïtat de l'exèrcit per la població del territori.

Tot plegat mostra que des del començament del segle XVI la regulació dels allotjaments va ser una necessitat que es va deixar sentir a les corts, normalment a causa dels nombrosos conflictes que se'n van derivar i que van ser portats a discussió amb el rei pels braços. Els acords en aquesta matèria, com el de les corts de Montsó del 1542, eren perfectament factibles en un sistema polític pactista com el català, i demostren

que en el si de les institucions de representació estamental de l'edat moderna era possible pels estaments atendre les necessitats militars de la corona, respectant al mateix temps les lleis del regne. Òbviament els problemes van tenir lloc quan la corona, desbordada per evidents limitacions financeres a les seves ingents necessitats militars, es va mostrar absolutament decidida a no respectar el marc constitucional, una situació que es va veure agreujada a Catalunya per la circumstància de la no-conclusió de cap cort en el regnat de Felip IV.